

MARIAM M. HAKOBYAN

Doctorante à la Faculté d'Histoire de l'Université d'État d'Erevan

mariam10hakobyan10@gmail.com

ID 0009-0003-9569-1624

DOI:10.59523/1829-4596.2025.2(31)-169

L'ORGANISATION DE LA VIE SPIRITUELLE, ÉDUCATIVE ET CULTURELLE DE LA COMMUNAUTÉ ARMÉNIENNE DE RUSSIE À L'ÉPOQUE POST-SOVIÉTIQUE^{*1}

Résumé

Après l'effondrement de l'URSS, une nouvelle étape a commencé dans la formation de la vie spirituelle, éducative et culturelle de la communauté arménienne de Russie. Le processus complexe de structuration et de consolidation des organisations nationales a débuté dans la seconde moitié des années 1990.

Le pilier principal de la préservation de l'identité nationale est devenu l'Église apostolique arménienne à travers ses diocèses en Russie, ainsi que les structures communautaires nationales (telles que l'Union des Arméniens de Russie et les autonomies nationales et culturelles arméniennes), qui assurent encore aujourd'hui la cohésion communautaire et le dynamisme culturel et éducatif.

Cependant, les résultats des enquêtes formalisées menées dans le cadre de notre recherche de terrain montrent qu'aujourd'hui au sein des communautés arméniennes de la Fédération de Russie il y a une émergence de nouveaux besoins en matière d'initiatives éducatives et

** Submitted on 23.X.2025, reviewed on 27.X.2025, accepted for publication on 22.XII.2025.*

¹ La recherche a été réalisée dans le cadre de la subvention numéro 333618 financée par la Fondation Calouste Gulbenkian. Les opinions exprimées dans cette publication ne reflètent pas nécessairement celles de la Fondation Calouste Gulbenkian. Le soutien de la Fondation n'implique en aucun cas l'approbation d'un point de vue ou d'une opinion.

culturelles nationales, ainsi que de structures organisationnelles adaptées.

Mots-clés: Communautés arméniennes de la Fédération de Russie, diocèses arméniens en Russie, organisations nationales, relations Patrie-Diaspora, écoles du dimanche.

Introduction

À l'époque post-soviétique, la communauté arménienne de Russie est devenue l'une des plus importantes et influentes de la diaspora arménienne. Grâce à une forte immigration en provenance d'Arménie et d'autres régions du Caucase, la communauté s'est élargie, ce qui a offert une nouvelle dynamique à l'organisation de la vie communautaire. L'éveil de la vie nationale et le développement des relations entre la Patrie et la Diaspora ont débuté dès la seconde moitié des années 1980, au moment de la perestroïka et surtout durant le Mouvement du Karabagh.

De nombreuses associations locales et panarméniennes ont été créées; le rôle de l'Église arménienne a été restauré et celle-ci est devenue un pilier essentiel de l'identité spirituelle, nationale et culturelle de la communauté. Aujourd'hui, les principales manifestations communautaires sont organisées avec la participation et le soutien directs des diocèses arméniens de Russie. Les centres culturels et les écoles du dimanche sont majoritairement rattachés aux églises.

La réorganisation des diocèses arméniens en Russie – Le rôle multiforme de l'Église dans la diaspora

L'Église apostolique arménienne est la seule institution à caractère véritablement national au sein de la diaspora. Le 19 mars 1964, par décision du Conseil spirituel suprême du Saint Siège d'Etchmiadzine, le Diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchévan a été fondé. Cette décision a été approuvée en 1966 par une encyclique du Catholicos Vazgen I.

L'église Sainte-Résurrection de Moscou a été désignée comme siège diocésain, réunissant les paroisses de Moscou, Armavir, Tchaltir, Prikumsk et Kizlyar².

En 1991, grâce aux efforts persistants du Catholicos Vazgen I, la Délégation épiscopale du Nord-Caucase a été créée³. En 1997, sur la base du Diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchévan, deux autres diocèses ont été réorganisés: ceux du Sud de la Russie et de l'Ukraine.

La juridiction du Diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchévan s'étend - à l'exception du Nord - Caucase - non seulement à la Fédération de Russie, mais également aux communautés arméniennes du Turkménistan, de l'Ouzbékistan, du Kazakhstan, de la Biélorussie, de la Moldavie et des pays baltes. Le diocèse du Sud de la Russie regroupe les communautés arméniennes des régions de Krasnodar, Stavropol et des républiques autonomes du Nord - Caucase⁴.

Le 6 octobre 2000, Mgr Tiran Kuyumjian a été relevé de ses fonctions d'archevêque du diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchévan et de représentant de l'Église apostolique arménienne auprès du Patriarcat de Moscou. Les fonctions d'administrateur diocésain ont alors été temporairement confiées au père Ezras Nersisyan, prêtre à Saint-Pétersbourg⁵. Le 11 avril 2001, par décret du Catholicos de tous les Arméniens, il a été nommé primate du diocèse arménien de Russie, fonction qu'il occupe encore aujourd'hui⁶.

Actuellement, le diocèse regroupe plus de 40 communautés, dont 27 sur le territoire de la Fédération de Russie.

² ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 254, թ. 10:

³ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան. 2015, 347:

⁴ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան. 2015, 348-349:

⁵ «Էջմիածին». 2000, թիվ Ժ, 39:

⁶ «Էջմիածին». 2001, թիվ Դ, 16:

La construction d'églises

Comme nous le savons, durant la période du pouvoir soviétique, les églises de la communauté arménienne de Russie furent pour la plupart fermées, et certaines même détruites. Après l'effondrement de l'URSS, l'Église apostolique arménienne parvint à rétablir ses positions et à rassembler la communauté arménienne nombreuse vaste en Russie. Avec l'autorisation des autorités russes, les anciennes églises arméniennes ont été restituées aux communautés, et de nouveaux édifices religieux ont été également construits.

En 1988, l'église Sainte-Résurrection (Sourb Haroutiun) a été rendue à la communauté de Saint-Petersbourg, et en 1993, ce fut le tour de l'église Sainte-Catherine. Ces deux restitutions jouèrent un rôle déterminant dans la structuration de la vie nationale et communautaire⁷. La même année, la revue spirituelle *Havatamk* («Croyance») commença à être publiée au sein de la communauté⁸.

Au début des années 1990, le Diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchevan disposait de sept églises: à Moscou, Saint-Petersbourg, Armavir, Rostov-sur-le-Don, Tchaltir, Vladikavkaz et Boudionnovsk. La première église construite en Fédération de Russie après l'indépendance de l'Arménie fut la chapelle Saint-Sargis de Piatigorsk, consacrée en 1992⁹. Par la suite, parallèlement à l'animation de la vie nationale et spirituelle, de nouvelles églises ont été construites à Moscou, Saratov, Volgograd, Kostroma, Tver, Riazan et dans d'autres villes¹⁰.

La construction d'églises et de monuments spirituels prit une ampleur considérable dans les années 2000. Le 18 janvier 2008, à Krasnoïarsk l'église Sainte-Résurrection fut solennellement consacrée¹¹.

⁷ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան. 2002, 801:

⁸ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան. 2002, 802:

⁹ **Բարխուդարյան, Ալեքսանյան.** 2015, 350:

¹⁰ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան. 2002, 801:

¹¹ «Էջմիածին». 2008, թիվ Ա, 130:

Le 21 décembre de la même année, à Nijni Novgorod - l'une des plus importantes communautés arméniennes de Russie - fut posée la première pierre de l'église Saint-Sauveur (Sourb Amenaprkich). Le lendemain, une conférence scientifique internationale intitulée «*La République d'Arménie et les enjeux et perspectives de la politique étrangère de la diaspora*» fut organisée à l'initiative de la communauté, avec la participation de nombreux chercheurs renommés¹².

En 2009, l'ouverture solennelle de l'archevêché Saint-Jean l'Évangéliste (Sourb Hovhannes Avetaranich) eut lieu à Krasnodar, dans le sud de la Russie¹³. Le 17 septembre 2013, à Moscou, fut consacrée la cathédrale de la Transfiguration (Sourb Païtzarakerpoutioun), siège du diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchévan. Ce complexe religieux est aujourd'hui le plus vaste centre spirituel arménien de la diaspora¹⁴.

Conformément aux décrets du Catholikos de tous les Arméniens, à l'issue de la cérémonie spirituelle, les donateurs ayant contribué au financement de la construction du complexe ont été décorés des ordres *Saint Nersès Chnorhali* et *Saint Grégoire l'Illuminateur*¹⁵.

Le rôle des diocèses arméniens de Russie dans les relations entre la Patrie et la Diaspora

Les diocèses arméniens de Russie jouent un rôle de véritable pont entre la Patrie et la Diaspora, reliant non seulement les sphères spirituelle et religieuse, mais aussi les domaines éducatif, culturel et social.

Le 27 juillet 2003, sous la direction de Mgr Movsès Movsisyan, administrateur épiscopal de la région sud de la Russie, un

¹² «Էջմիածին». 2008, թիվ Ժ-Բ, 131:

¹³ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան. 2015, 350:

¹⁴ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան. 2015, 351; Զոհրաբյան. 156 ([Zohrabyan-Edward-Haykakan-hamaynqnery.pdf](#) (dernière consultation: 07.08.2025 թ.):

¹⁵ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան. 2015, 353:

pèlerinage a été organisé au Saint-Siège d'Etchmiadzine. Les pèlerins étaient accompagnés notamment de V. I. Pavlienko, président de la Douma municipale de Novy Armavir, ainsi que d'autres personnalités éminentes¹⁶.

Le 12 octobre de la même année, les fidèles du diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchévan, conduits par le primat diocésain Mgr Ezras Nersisyan, ont également effectué une visite au Saint-Siège, où ils ont été reçus par le Catholikos de Tous les Arméniens, Karekine II, à l'issue de la liturgie¹⁷.

Le 27 juillet 2007, le Catholikos Karekine II a reçu les enseignants et élèves de l'école du dimanche « Catholikos Karekine II de tous les Arméniens » de l'église Saint-Sargis de Piatigorsk. Il a souligné le caractère important de ces visites : « Venir en pèlerinage en Arménie, c'est venir avec des sentiments sacrés, les nourrir ici par l'histoire et le présent de la patrie... »¹⁸.

Les 15 et 16 septembre 2017, à l'initiative du diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchévan et du Centre d'études arménologiques, une conférence scientifique internationale s'est tenue à Moscou sous le titre « 300 ans de l'Église apostolique arménienne en Russie et en Nouvelle Nakhitchévan: parcours historique et actualité ». Cinquante-quatre chercheurs de haut niveau, venus d'Arménie et d'autres pays et présentant de différents établissements, y ont assisté¹⁹.

Dans les années 2000, les visites pastorales du Catholikos Karekine II aux communautés arméniennes de Russie se sont multipliées. Lors de ces déplacements, le Catholikos rencontre des représentants des structures communautaires, la jeunesse et des membres du clergé, rappelant constamment l'importance de la fidélité aux valeurs nationales.

Du 27 au 30 novembre 2003, il effectue une visite pastorale

¹⁶ « Էջմիածին ». 2003, թիւ Է, 109:

¹⁷ « Էջմիածին ». 2003, թիւ Ժ-ԺԱ, 186:

¹⁸ « Էջմիածին ». 2007, թիւ Զ-Է, 172:

¹⁹ **Ամիրջանյան**. 2017, 285:

dans le diocèse du Sud de la Russie²⁰. Le 28 novembre, le Catholicos assiste à la célébration du 160e anniversaire de l'église arménienne Saint-Grégoire l'Illuminateur de Vladikavkaz²¹, capitale de l'Ossétie du Nord. Le lendemain, à Piatigorsk, il consacre la nouvelle église Saint-Sargis²². Le Catholicos visite également l'école arménienne n° 8 de la région de Stavropol, où il donne sa bénédiction aux élèves et découvre la vie quotidienne et l'histoire de l'établissement²³.

Il est certain que le développement spirituel et culturel de la communauté arménienne de Russie est fortement soutenu par la coopération de longue date entre le Saint-Siège d'Etchmiadzine et les autorités publiques et religieuses de la Fédération de Russie. Au-delà de leur portée historique et religieuse, ces échanges favorisent la mise en œuvre de programmes éducatifs et culturels communautaires et renforcent les liens entre l'État et l'Église.

Le 15 septembre 2001, le Catholicos Karekine II reçoit le président de la Fédération de Russie, Vladimir Poutine. Lors de l'entretien privé, plusieurs questions sont abordées, notamment celles concernant les activités de l'Église arménienne en Russie²⁴. Le 28 avril 2002, le Catholicos rencontre le ministre russe de l'Éducation, Vladimir Filippov. La conversation porte sur la préservation des valeurs nationales, les relations État-Église et les perspectives de coopération future²⁵.

²⁰ «Էջմիածին». 2003, թիւ ԺԲ, 3:

²¹ L'église Saint Grégoire l'Illuminateur de Vladikavkaz est située dans la rue Armyanska et, à l'origine, était une église en bois, dont la consécration a eu lieu en 1843. Avec l'expansion de la communauté, la nécessité d'une nouvelle église a émergé. En 1864, au même emplacement, commence la construction d'une basilique à cinq nefs, réalisée par un architecte nommé Simons. L'église a continué de fonctionner même durant les années du pouvoir soviétique, alors que beaucoup d'églises diocésaines avaient cessé leurs activités.

²² «Էջմիածին». 2003, թիւ ԺԲ, 7:

²³ «Էջմիածին». 2003, թիւ ԺԲ, 9:

²⁴ «Էջմիածին». 2001, թիւ Ժ-ԺԱ, 25:

²⁵ «Էջմիածին». 2002, թիւ Դ, 112:

Les structures éducatives et culturelles de la communauté arménienne de Russie

La réorganisation des structures nationales de la communauté arménienne de Russie a été un processus complexe au cours de la période post-soviétique. Au début des années 1990, les premières tentatives d'unification des organisations culturelles communautaires ont échoué, en raison de divergences idéologiques et d'autres obstacles²⁶.

Deux événements ont joué un rôle déterminant dans le renforcement des structures organisationnelles : la promulgation, en juin 1996, de la **loi fédérale russe sur « les autonomies nationales et culturelles »**, et, en septembre 1999, la tenue à Erevan du **premier Forum Arménie-Diaspora**, qui a encouragé une coopération plus étroite entre les différentes associations communautaires.

Dans la formation d'une structure panrusse un rôle décisif a été joué par l'homme d'affaires **Ara Abrahamian**, qui est à l'initiative de la fondation de l'**Union des Arméniens de Russie (UAR)**. L'objectif de cette organisation était de rassembler les élites intellectuelles arméniennes de Moscou et des autres régions. Le **16 juin 2000**, lors de l'assemblée constitutive à Moscou, 183 délégués communautaires y participent - un nombre qui n'a cessé de croître. En 2002, le **deuxième congrès** rassemble des représentants des **huit districts fédéraux russes** et 150 organisations, et en 2006, lors du **troisième congrès**, le nombre atteint **230 délégués issus de 72 régions** de la Fédération de Russie.

La mission principale de l'Union est de favoriser **l'intégration des Arméniens en Russie**, tout en **préservant leur identité nationale**. Grâce à son soutien, l'**Institut arménien de droit international et de science politique** est fondé à Moscou en 2001. En 2009, l'UAR comptait 64 branches, dont 40 dans le seul territoire de

²⁶ Պետրոսյան. 2011, 51:

Krasnodar²⁷.

Dès sa création, l'organisation entretient des relations étroites avec l'Église apostolique arménienne, menant conjointement des projets répondant aux besoins spirituels, culturels et éducatifs de la communauté. Le **21 mars 2002**, le Catholicos Karekine II adresse une lettre de remerciement à Ara Abrahamian et aux membres de l'UAR²⁸.

Grâce aux initiatives de cette structure, plusieurs églises ont été construites ou restaurées en Russie, et de nombreux programmes diasporiques ainsi que des pèlerinages vers l'Arménie ont été organisés. Le **1er octobre 2005**, le Catholicos Karekine II, accompagné de Mgr Ezras Nersisyan, primat du diocèse de Russie et de la Nouvelle Nakhitchévan, reçoit une délégation dirigée par Ara Abrahamian, président de l'UAR et du Congrès mondial des Arméniens, composée de plus de **400 fidèles**²⁹.

Un événement culturel majeur de la vie communautaire fut l'ouverture du **Musée des Arméniens de Moscou et du Centre des cultures des peuples** le **22 avril 2015**, dans l'enceinte du complexe ecclésial arménien de Moscou, dans le cadre de la commémoration du centenaire du génocide arménien³⁰. En octobre de la même année, un **musée virtuel** est lancé³¹. Le musée propose, en plus d'expositions sur le patrimoine historique et culturel arménien, des **cours de la langue arménienne** ainsi que des **programmes culturels et historiques** soutenus par l'Association des étudiants arméniens de l'Université d'État Lomonossov de Moscou³². Le **16 mai 2018**, la

²⁷ Հայկական տեղեկատվական համայնքային ռեսուրսները հետխորհրդային երկրներում. 2009, 83:

²⁸ «Էջմիածին», 2002, թիվ Բ-Գ, 16:

²⁹ «Էջմիածին». 2005, թիվ Ժ-ԺԱ, 9:

³⁰ Le musée est actuellement en phase de déménagement.

³¹ Il est également connu sous le nom de «Centre culturel des Arméniens de Moscou».

³² Армянский музей Москвы и культуры наций (dernière consultation: 01. 08. 2025).

section interactive «**Таран**» est inaugurée, présentant à la fois des collections anciennes de manuscrits et d'objets ecclésiastiques, ainsi que des œuvres d'art contemporain.

Les **Autonomies nationales et culturelles arméniennes** jouent également un rôle important dans l'organisation de la vie culturelle : elles organisent des cours de langue, des célébrations religieuses, des chants et danses traditionnels ainsi que des troupes théâtrales. Elles sont présentes dans de nombreuses villes — Moscou, Saint-Petersbourg, Krasnodar, Krasnoïarsk, Samara, Nijni Novgorod, etc³³.

Parmi les centres culturels dynamiques figure l'association «**Ararat**» fondée à Moscou en 1999, qui contribue à la transmission des traditions nationales³⁴. Un autre foyer culturel notable est le **Théâtre arménien**, créé avec le soutien de l'ambassade d'Arménie en Russie, qui se produit également sur d'autres scènes du pays³⁵.

Dans le sud de la Russie, plusieurs structures éducatives fonctionnent à proximité de l'archevêché diocésain, notamment l'école «**Armat**» au Centre culturel Vardanyan, l'école «**Mouch**»³⁶ à Anapa et le centre éducatif «**Khachkar**» à Krasnodar³⁷.

La Fédération de Russie compte à la fois des **écoles publiques arméniennes** et des **écoles communautaires du dimanche**. Selon les données de 2003, on dénombrait **19 écoles publiques arméniennes** à Moscou, Saint-Petersbourg, Stavropol, Sotchi et dans d'autres villes, bénéficiant du soutien matériel du ministère russe de l'Éducation. En

³³ Главная - Армянская национально - культурная автономия Краснодарского края (dernière consultation: 02. 08. 2025).

³⁴ https://russia-armenia.info/node/4999?utm_source=chatgpt.com (dernière consultation: 09.09.2025).

³⁵ Հայկական տեղեկատվական համայնքային ռեսուրսները հետխորհրդային երկրներում. 2009, 84:

³⁶ https://vsearmyane.ru/company/9955?utm_source=chatgpt.com (dernière consultation: 05.09.2025)

³⁷ Կրասնոդարի «Վասպար» հայկական կիրակնօրեայ դպրոցը նշեց մայրենի
 լեզուի միջազգային օրը
 (dernière consultation: 04.08.2025).

2020, le nombre des **écoles arméniennes du dimanche** était estimé à **200–230**. Elles sont généralement rattachées à des centres culturels ou des églises, proposant principalement des cours de **langue arménienne, d'histoire nationale** et de **traditions culturelles**. Parmi les plus connues figurent l'école dominicale de l'ambassade d'Arménie en Russie³⁸, «**Ani**» à Moscou, «**Renaissance**» à Krasnodar, ainsi que celles de Saint-Pétersbourg, Ekaterinbourg, Nijni Novgorod, Krasnoïarsk et d'autres villes.

Cette étude a été complétée à partir des résultats de notre **enquête de terrain menée en octobre 2025**. Elle a impliqué des Arméniens de différents groupes d'âge vivant à Moscou, Rostov-sur-le-Don, Saint-Pétersbourg, Krasnodar, Armavir et Kalouga.

À la question concernant les problèmes existant dans le domaine culturel et qui doivent être résolus, la majorité des participants à l'enquête ont répondu que les plus fréquents sont l'organisation d'événements nationaux et la création de nouveaux groupes artistiques, le manque d'infrastructures territoriales, financières et techniques, ainsi que le manque de spécialistes qualifiés. La majorité des participants ont déclaré **ignorer l'existence de mécanismes de coopération** entre les communautés locales, les structures publiques et les organisations de la diaspora³⁹.

Conclusions

Ainsi, durant la période post-soviétique, notamment à partir de la seconde moitié des années 1990, de nombreuses structures organisationnelles - culturelles, éducatives et spirituelles - se sont constituées au sein de la communauté arménienne de Russie. Celles-ci ont joué un rôle essentiel dans le renforcement de la conscience nationale et poursuivent aujourd'hui encore leur mission.

Dans ce processus, les diocèses de l'Église apostolique

³⁸ Հայկական տեղեկատվական համայնքային ռեսուրսները հետխորհրդային երկրներում. 2009, 84:

³⁹ Հակոբյան. 2025:

arménienne en Russie occupent une place centrale. Grâce à leurs initiatives, ainsi qu'à celles d'autres institutions nationales, des écoles arméniennes du dimanche et des centres éducatifs et culturels favorisent la préservation de la langue maternelle, de l'histoire et des traditions.

Outre l'organisation de la vie spirituelle, éducative et culturelle interne, les structures nationales arméniennes jouent également le rôle d'institutions de coordination dans les relations entre les organismes étatiques de la République d'Arménie et ceux de la Fédération de Russie.

Les enquêtes standardisées que nous avons menées au sein des communautés arméniennes de Russie en octobre 2025 montrent toutefois que le niveau de développement de la vie éducative et culturelle n'est pas uniforme. Cela s'explique principalement par le manque de ressources organisationnelles et d'initiatives, ce qui influence à son tour le degré d'implication communautaire.

Գրականություն/References/ Литература

1. **Ամիրջանյան Հ.** 2017, Հայ Առաքելական եկեղեցու Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմի 300-ամյակը (պատմական ուղի և արդիականություն) խորագրով միջազգային գիտաժողով, «Պատմա-բանասիրական հանդես», Երևան, № 3, էջ 285-290:
Amirjanyan, H. 2017, International Scientific Conference Dedicated to the 300th Anniversary of the Diocese of Russia and New Nakhichevan of the Armenian Apostolic Church (Historical Path and Present), “Historical and Philological Review”, Yerevan, № 3, pp. 285-290.
2. **Բարխուդարյան Վ. Ալեքսանյան Հ.** 2015, «Ռուսաստանի հայ գաղթօջախների պատմություն», Երևան,

441 էջ:

Barkhudaryan, V. Aleksanyan H. 2015, H. “History of the Armenian Colonies in Russia”, Yerevan, 441 p.

3. **Զոհրաբյան Է.** Հայկական համայնքները Ռուսաստանի Դաշնությունում. զարգացումներ, միտումներ, էջ 150-161 ([Zohrabyan-Edward-Haykakan-hamaynqnery.pdf](#), վերջին այց՝ 07. 08. 2025 թ.)

Zohrabyan E. Armenian Communities in the Russian Federation: Developments and Trends, pp. 150-161, ([Zohrabyan-Edward-Haykakan-hamaynqnery.pdf](#), last accessed: 07.08.2025)

4. Նոր նշանակումներ Հայ առաքելական եկեղեցու թեմերում 2000, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ Ժ, էջ 39:
New Appointments in the Dioceses of the Armenian Apostolic Church 2000, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 10, p. 39.
5. Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ կաթողիկոսի կոնդակը հոգեշնորհ Տ. Եզրաս վարդապետ Ներսիսյանին Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի հայոց թեմի առաջնորդ նշանակելու մասին 2001, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ Դ, էջ 16-17:

The Encyclical of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, on the Appointment of Rev. Fr. Yeghras Vardapet Nersisyan as Primate of the Diocese of the Armenian Church of Russia and New Nakhichevan 2001,

- “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 4, pp. 16-17.
6. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը հանդիպեց Ռուսաստանի Դաշնության նախագահ Վլադիմիր Պուտինին 2001, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիվ Ժ-ԺԱ, էջ 25:
His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, met with Vladimir Putin, President of the Russian Federation 2001, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 11, p. 25.
 7. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի օրհնության գիրը՝ ուղղված Ռուսաստանի հայերի միության արտահերթ համագումարին 2002, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիվ Բ-Գ, էջ 16-17:
The Letter of Blessing of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, Addressed to the Extraordinary General Assembly of the Union of Armenians of Russia 2002, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 2-3, pp. 16-17.
 8. Ընդունելիություններ Մայր Աթոռում 2002, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիվ Դ, էջ 107-112:
Receptions at the Mother See, 2002, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 4, pp. 107-112.
 9. Հարավային Ռուսաստանի հայոց թեմի ուխտագնա-

ցությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին 2003, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ Է, էջ 109:

The Pilgrimage of the Diocese of Southern Russia to the Mother See of Holy Etchmiadzin 2003, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 7, p. 109.

10. Մայր Աթոռը հյուրընկալեց Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի ուխավորներին 2003, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ Ժ-ԺԱ, էջ 186:

The Mother See hosted the pilgrims of the Dioceses of New Nakhichevan and Russia 2003, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 10-11, p. 186.

11. Մկրտչյան Հ. 2003, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն հայոց կաթողիկոսի այցը Հարավային Ռուսաստանի թեմ, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ ԺԲ, էջ 3-9:

Mkrtchyan H. 2003, The Visit of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Diocese of Southern Russia, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 12, pp. 3-9.

12. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսն ընդունեց Ռուսաստանի հայերի միության նախագահ Արա Աբրահամյանի գլխավորած պատվիրակությանը 2005, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ Ժ-ԺԱ, էջ 9:

The Catholicos of All Armenians received the delegation led by Ara Abrahamyan, President of the Union of Armenians of Russia 2005, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, №. 11, p. 9.

13. Ն.Ա.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն հայոց կաթողիկոսն ընդունեց Հարավային Ռուսաստանի հայոց թեմի ուխտավորներին 2007, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ Զ-Է, էջ 171-172:

His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, received the pilgrims of the Diocese of Southern Russia, 2007, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 6-7, pp. 171-172.

14. Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի Կրասնոյարսկ քաղաքում օծվեց Սուրբ Հարություն եկեղեցին 2008, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ Ա, էջ 130: The Church of Holy Resurrection was consecrated in the city of Krasnoyarsk of the Diocese of New Nakhichevan and Russia 2008, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 1, p.130.

15. Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի Նիժնի Նովգորոդ քաղաքում կատարվեց Սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցու հիմնարկեքը 2008, «Էջմիածին», Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչություն, թիւ ԺԲ, էջ 131:

- The foundation of the Church of the Holy Savior was laid in Nizhny Novgorod, in the Diocese of New Nakhichevan and Russia 2008, “Etchmiadzin”, Vagharshapat: Publishing House of the Mother See of Holy Etchmiadzin, № 12, p. 131.
16. **Հակոբյան Մ.** 2025, դաշտային հետազոտական աշխատանք, ՌԴ հայկական համայնքներ (Մոսկվա, Դոնի Ռոստով, Ստ. Պետերբուրգ, Կրասնոդար, Արմավիր, Կալուգա), ձևայնացված հարցումների տվյալներ:
Hakobyan, M. 2025, Fieldwork, Armenian Communities of the Russian Federation “Moscow, Rostov-on-Don, Saint Petersburg, Krasnodar, Armavir, Kaluga”. Data from standardized surveys.
 17. ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 254, թ. 10:
 National Archives of Armenia, F. 823, I. 1, F. 254, S. 10.
 18. Հայկական տեղեկատվական համայնքային ռեսուրսները հետխորհրդային երկրներում 2009, խմբ. **Հարությունյան Գ.**, Երևան, Նորավանք, 145 էջ:
 Armenian Community Resources in Post-Soviet Countries 2009, Harutyunyan G. ed., Yerevan, Noravank, 145 p.
 19. **Պետրոսյան Բ.** 2011, Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները 1988-2001 թթ., Երևան, 240 էջ:
Petrosyan K. 2011, Homeland–Diaspora Relations 1988-2001, Yerevan, 240 p.
 20. «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան 2002, Երևան, հտ. 1, Հայկական հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրություն, 1072 էջ:
 Christian Encyclopedia of Armenia 2002, vol. 1, Yerevan, 1072 p.

21. Գլխավոր - Կրասնոդարի երկրամասի հայկական ազգային մշակութային ինքնավարություն (accessed 04.08.2025):
Армянский музей Москвы и культуры наций (accessed 01. 08. 2025).
22. Главная - Армянская национально - культурная автономия Краснодарского края (accessed 02. 08. 2025).
23. https://russia-armenia.info/node/4999?utm_source=chatgpt.com (accessed 09.09.2025).
24. https://vsearmyane.ru/company/9955?utm_source=chatgpt.com (accessed 05.09.2025).

Mariam M. Hakobyan, *Postgraduate Student, Faculty of History, Yerevan State University*, **Organization of the Spiritual, Educational, and Cultural Life of the Armenian Community in Russia in the Post-Soviet Period**

Summary

Following the collapse of the USSR, a new stage began in the spiritual, educational, and cultural life of the Armenian community in Russia. The complex process of establishing and consolidating national organizations started in the second half of the 1990s.

The dioceses of the Armenian Apostolic Church in Russia and various national public structures (such as the Union of Armenians of Russia, Armenian national-cultural autonomies, etc.) became the main pillars for preserving national identity, ensuring communal cohesion, and fostering educational and cultural activity.

Nevertheless, the results of the field research conducted by us indicate that today there is a growing demand within Armenian

communities in the Russian Federation for new forms of national educational and cultural initiatives and organizational structures.

Key words: Armenian communities in the Russian Federation, dioceses of Russian Armenians, national structures, Homeland-Diaspora relations, Sunday schools.

Մարիամ Մ. Հակոբյան, ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի ասպիրանտ, Ռուսահայ համայնքի հոգևոր, կրթամշակութային կյանքի կազմակերպումը հետխորհրդային շրջանում

Ամփոփում

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո սկսվեց ռուսահայ համայնքի հոգևոր, կրթամշակութային կյանքի ձևավորման նոր փուլը: Ազգային կազմակերպությունների ձևավորման և համախմբման բարդ գործընթացը սկսվեց 1990-ական թվականների երկրորդ կեսին:

Ազգային ինքնության պահպանման հիմնական առանցքը դարձան Հայաստանյաց առաքելական եկեղեցու ռուսահայոց թեմերը և ազգային հասարակական կառույցները (Ռուսաստանի հայերի միություն, Հայերի ազգային-մշակութային ինքնավարություններ և այլն), որոնք մինչ օրս ապահովում են համայնքային համախմբվածությունը, կրթամշակութային ակտիվությունը:

Այս ամենով հանդերձ, մեր անցկացրած դաշտային հետազոտության ձևայնացված հարցումների արդյունքները վկայում են, որ այսօր ՌԴ հայկական համայնքներում առկա են ազգային կրթամշակութային նախաձեռնությունների ու

կազմակերպական կառույցների ձևավորման նոր պահանջներ:

Քանալի բառեր՝ ՌԴ հայկական համայնքներ, ռուսահայոց թեմեր, ազգային կառույցներ, Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերություններ, կիրականօրյա դպրոցներ: